

Proč stále věříme na duchy?

DUCHAŘSKÉ POVĚSTI V 21. STOLETÍ

Adéla Adámková

V současném folklorním repertoáru nadpřirozených pověstí jsou příběhy o setkání s duchy zastoupené nejčastěji. Víra v duchy je v podstatě kulturně i časově univerzální, lze ji v nějaké podobě sledovat v různých kulturách v průběhu celé historie. Některé její rysy jsou však proměnné a kulturně specifické.¹

Následující text vychází v první řadě z výzkumu folklorního materiálu. Zakládá se zejména na převyprávění zkušenosti, tedy na subjektivním vnímání dané osoby, která narativ předává. Popis fenoménu je doplněn o historický a sociokulturní kontext.

Pro pochopení víry v duchy hraje zásadní roli vnímání smrti a posmrtného života v dané společnosti či náboženském systému. To typicky pracuje s představou duše či duchovní podstaty člověka, která je schopná dále existovat po zániku fyzického těla.

V evropském kontextu tradičně vychází možnost setkání s duchem z představy očištění jako místa, z něhož se duchové mohou vrátit mezi živé. Později byla víra v duchy potlačována z náboženských důvodů především v oblastech pod vlivem protestantismu (na základě odmítnutí existence očištění).² V období osvícenství a racionalismu byl oficiální přístup k setkání s nadpřirozenem skeptický, mnoho lidí ale ve víře v nadpřirozeno pokračovalo. Byla to především víra vesnických oblastí, která se ale adaptovala i ve městech, stala se však do značné míry soukromou.³ Nový zájem o spiritualitu nastal koncem 18. století především v západní Evropě a USA. Je již z velké části oproštěna od náboženských rysů a vychází z touhy živých komunikovat se zesnulými.⁴

V posledních letech mají lidé s nadpřirozenými či paranormálními zkušenostmi ve společnosti opět větší prostor. Tento trend se objevil s nástupem postmodernismu a určitého ambivalentního přístupu k vědeckému výkladu světa, jenž v některých ohledech zklamal (například v nemožnosti vyléčit některé nemoci). Duchové tak dnes mohou být jistým způsobem opět zařazovaní do každodenního života. Postmoderní situace kromě rozšíření víry v duchy vedla také

ke vzniku řady nových spirituálních směrů a víry v mimozemský život.⁵

Ve folklorním materiálu se většina tradičních nadpřirozených bytostí dnes již téměř neobjevuje, případně je odsunuta do oblasti folkloru pro děti. Výjimkou jsou právě duchařské příběhy; duch je v podstatě jediná nadpřirozená postava tradičního folkloru, jejíž vliv pokračuje až do současnosti.

Víra v duchy obecně odkazuje k duchům či duším (pro zjednodušení používám jako synonyma) zesnulých osob, které jsou schopné se v nějaké podobě manifestovat, dokážeme je empiricky vnímat a případně s nimi také komunikovat.⁶ Setkání s duchem má řadu podob – může mít charakter vizuální, sluchový (slyšení hlasu, kroků na schodech), čichový (obvykle je to vůně spojená se zesnulým), může to být ale také jen pocit přítomnosti, setkání může probíhat ve snu, případně se přítomnost ducha projevuje zvláštními jevy v okolí (neobvyklá aktivita elektrických zařízení, objevení se duhy, reakce domácích mazlíčků).⁷

Co se týče charakteristiky dalších folklorních motivů, samotný duch ve smyslu nadpřirozené postavy se často objevuje jako duch příbuzného či blízké osoby, nebo na druhé straně jako duch cizince. První má spojitost s konkrétní osobou, duchové cizinců jsou zpravidla spjatí s konkrétním místem.

Vizuální podoba ducha se historicky mění. Ve středověku byl duch zubožený, poznamenaný pobytem v očištění, zatímco dnes je duch typicky reprezentací člověka, která je ve psychicky i fyzicky lepším stavu, než byl člověk před smrtí – především jedná-li se o ducha blízké osoby.⁸ Setkání s duchem příbuzného je zpravidla bezprostřední osobní zážitek s velkou emocionální angažovaností. Pro tyto zkušenosti je zásadní role zármutku po úmrtí blízké osoby a další psychické

jevy s ním spojené. Obvykle jde o setkání s duchem krátce po úmrtí. Přesah této zkušenosti je velmi individuální. Jedná se o pokračující pouto a posmrtnou komunikaci se zesnulým, která navazuje na citovou vazbu. Je to forma vyrovnání se s úmrtím. Vztah se zesnulým pozůstalý odmítne ukončit, nepřeruší pouto a v jiné formě pokračuje ve vztahu dál.⁹

V rámci folkloristických výzkumů se fenoménem posmrtné komunikace nejvíce kontinuálně zabývala britská folkloristka Gillian Bennettová. Ve svém výzkumu se zaměřila na ovdovělé jedince.¹⁰ Ztráta životního partnera je nejčastější příčinou vedoucí k posmrtné komunikaci. Pozůstalý obvykle rozebírá se zemřelým události dne, žádá o radu nebo si stěžuje na zradu a opuštění.¹¹

Duch již nepřichází z očištění, jak tomu bylo v původním křesťanském pojetí. Většina pozůstalých chápe další existenci svého partnera v duchovní formě v nebi (nebo blíže neurčeném „lepším místě“), případně jsou to hřbitovy nebo místa, kde byl rozsypan jejich popel.¹² V současné době si lidé často nechávají urnu s popelem zesnulého doma, a to tak může také přispívat k pocitu, že mrtvý je stále částečně přítomen.¹³

Zvláštní kategorií komunikace s duchem zesnulého jsou jevy ve chvíli úmrtí. Zpravidla je pozoruje pozůstalý ve chvíli, kdy blízká osoba zemře, aniž by v tu chvíli znal čas smrti, který se dozví až posléze. Tento fenomén je stále silně propojený s pokračujícím poutem a posmrtnou komunikací s blízkým, ale je více doplněný o nadpřirozené či nevysvětlitelné. Pozůstalý je obvykle vykládán jako akt rozloučení. Setkání probíhá ve snu, může mít podobu vizuální či sluchovou. Často se objevuje motiv hodin, které spadnou ze zdi nebo se zastaví ve chvíli úmrtí.¹⁴

Duchové spjatí s konkrétním místem jsou často tzv. poltergeisti – jde o entitu,

Statek Pohádka, zmíněný v poznámce 20.
Foto: Xb.h595 Wikimedia Commons.

kteřá se návštěvníky z daného místa snaží vyhnat a různým způsobem jim škodí. Narativy o poltergeistech jsou oblíbeným předmětem různých popkulturních zpracování, protože na rozdíl od prvního typu duchů je možné je vizuálně efektně zpracovat.¹⁵ Taková zpracování jsou typicky mnohem dramatictější než jejich případná folklorní předloha.

Typické pro tento typ narativů je místo a čas, kdy se příběhy odehrávají. Obvykle jsou to místa liminální či marginální (staré domy, les, hřbitov, schodiště), mají tedy také symbolický význam. Symbolika se odráží rovněž v čase, kdy se duchové objevují (nejčastěji je to noc či konkrétněji půlnoc).¹⁶

Duchové spojení s místem mohou působit jako strážci místa (například bývalý majitel domu¹⁷). Takový duch může nové obyvatele hlídat, nebo jim naopak škodit ve chvíli, kdy se rozhodnou na místě něco měnit.

Velkým tématem, které se pojí s poltergeisty, jsou strašidelné domy. Jsou to místa všeobecně známá tím, že se na nich dějí nadpřirozené či paranormální úkazy, a lidé je právě z toho důvodu navštěvují – jsou cílem tzv. *legend-trippingu*. Návštěvy strašidelných domů jsou obvykle prováděny z pohnutky překonání strachu, překročení hranice běžného světa a nadpřirozena.¹⁸

Pověstmi jsou opředena místa, která nějakým způsobem vyčnívají ze svého okolí, případně jsou opuštěná. Paranormální jevy mohou odkazovat na historické události, ale mohou vzniknout také jen jako sociální konstrukce. Absence historických faktů tak dává prostor pro svobodné vytváření reality.¹⁹ Nadpřirozené působení je často spojeno s duchy, někdy ale překračuje personifi-

kovanou entitu a je připisováno pouze jakési energii, která má na místě být.

V českém prostředí je odkaz na historii v pověstech častý. Počátky má již v bílých paních, které straší na hradech a zámcích. Mnoho míst, na nichž straší, ale odkazuje i k relativně nedávné historii²⁰ (jsou to například místa významných událostí druhé světové války, strašidelné jevy v domech po vysídleném německém obyvatelstvu v Sudetech apod.²¹).

Závěrem lze krátce shrnout, proč je víra v duchy ve 21. století stále přítomná. Jedním z důvodů je jejich nezastupitelná kulturní a sociální role. V každé kultuře mají duchové své místo, vypovídají o ní stejně jako další kulturní rysy – odkazují k momentální víře, mohou ztělesňovat úzkost a strach, který se ve společnosti objevuje. Duchařské pověsti odhalují kromě reflexe života po smrti také názory na moralitu a lidskou odpovědnost, správnou podobu truchlení, respektu a chování k mrtvým.²²

Dalším faktorem je reprezentace posmrtného života a vnímání smrti samotné. Dle americké folkloristky Lindy Déghové je jednou z funkcí duchařských pověstí vyjádření strachu z nejistoty, co přijde po smrti. Pověst tak může zprostředkovat smíření se s bezmocí a nevyhnutelností smrti. Na druhou stranu ale duchařské historky podporují křesťanskou víru v život po smrti a svým způsobem tak absolutní konečnost smrti zpochybňují.²³

Poznámky

- 1 Viz Philippe Ariès, *Dějiny smrti*, Praha: Argo, 2002
- 2 Jo Bath – John Newton, "Sensible Proof of Spirits": Ghost Belief during the Later Seventeenth Century, *Folklore*, 117(1), 2006, s. 3–5
- 3 Gillian Bennett, *Alas, Poor Ghost*. University Press of Colorado, 1999, s. 145–146.
- 4 Owen Davies, *The Haunted: A Social History of Ghosts*, Chippenham and Eastbourne: Antony Rowe Ltd., 2007, s. 126–132
- 5 Avery F. Gordon, *Ghostly Matter: Hauntings and the Sociological Imagination*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008, s. 12.
- 6 Viz např. Paul C. Rosenblatt – R. Patricia Walsh – Douglas A. Jackson, *Grief and Mourning in Cross-cultural Perspective*, HRAF Press, 1976. – Citováno v: Torill Christine Lindström, "Experiencing The Presence Of

The Dead: Discrepancies In "The Sensing Experience" And Their Psychological Concomitants", *Omega* 31(1), 1995, s. 11

- 7 Mnoho motivů je zmiňováno např. v Bill Guggenheim – Judy Guggenheim, *Hello from Heaven: A New Field of Research-After-Death Communication Confirms That Life and Love Are Eternal*. Random House Publishing Group, 2012; nebo Susan Kwilecki, *Twenty-First-Century American Ghosts: The After-Death Communication – Therapy and Revelation from beyond the Grave, Religion and American Culture: A Journal of Interpretation* 19 (1), 2011. Ačkoli zde pro příklad uvádím zahraniční studie, motivy týkající se setkání se zesnulým příbuzným se objevují ve víceméně stejné podobě také v českém prostředí. Tyto motivy vybírám z výzkumu pro svou dosud nepublikovanou disertační práci.
- 8 Guggenheim – Guggenheim, *Hello...* s. 82–83, 99, 116.
- 9 Např. John Archer, *The Nature of Grief: The evolution and psychology of reaction to loss*. Taylor & Francis e-Library, 2005; Stephen R. Schuchter – Sidney Zisook, "The course of normal grief" in: Margaret Stroebe – Wolfgang Stroebe – Robert O. Hansson (eds.), *Handbook of bereavement. Theory, research, and intervention*. Cambridge University Press, 2003, s. 23–43; John Bowlby, *Attachment and Loss: Loss and Depression*, volume III. New York: Basic Books, 1980.
- 10 Bennett, *Alas...*
- 11 Shuchter – Zisook, "The course...", s. 34–36.
- 12 Tamtéž.
- 13 Opět jde o motivy zmiňované v mém výzkumu.
- 14 Opět jde o motivy zmiňované v mém výzkumu.
- 15 Bennett, *Alas...* s. 95–114.
- 16 Např. Gillian Bennett, "Belief Stories": The Forgotten Genre, *Western Folklore* 48 (4), 1989, s. 301. Jde opět o motivy zmiňované v mém výzkumu.
- 17 Opět jde o motivy zmiňované v mém výzkumu.
- 18 Elizabeth S. Bird, "It Makes Sense to Us. Cultural Identity in Local Legends of Place", *Journal of Contemporary Ethnography*, 2002, 31 (5), s. 536–539.
- 19 Tamtéž, s. 525–528.
- 20 Oblíbeným cílem legend-trippingu na českém území je například šumavský statek Pohádka. Jeho historie se pojí již se staršími pověstmi o čarodějnicí, dnes je ale neodmyslitelně spjatá s Ivanem Roubalem, sériovým vrahem, který působil v 90. letech 20. století. Kromě toho, že lidé popisují nepříjemné pocity na místě, s Pohádkou se pojí pověsti návštěvníků, kteří se zde odhodlali přespat a popisovali zvláštní zvuky, z nichž některé byly identifikovány jako chrochtání prasat (Petr Janeček, *Krvavá Máry a jiné strašidelné historky*. Praha: Plot 2015, s. 51–52). Roubal měl údajně své první oběti nechat sežrat prasatům, která zde choval. Z těchto vražd ale nikdy nebyl usvědčen (Isabel Přeučilová, *Bestie Ivan Roubal. Šílený vrah z Pohádky, Krimi Revue*, 2/2022, s. 28–33). Zázitek je tak zkonstruován na základě předchozí kulturně sdílené znalosti nepodloženého příběhu.
- 21 Opět jde o motivy zmiňované v mém výzkumu.
- 22 Diane Goldstein – Sylvia Ann Grider – Jeannie B. Thomas, *Haunting Experiences: Ghosts in Contemporary Folklore*. Logan, Utah: University Press of Colorado 2007, s. 9–14.
- 23 Linda Dégh, *Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre*, Bloomington: Indiana University Press 2001, s. 399.

Ghost legends in the 21st century

Ghost stories are an essentially universal phenomenon. In contemporary folklore material, they can be considered either a psychological and individual or a socio-cultural phenomenon. They convey an understanding of death and the afterlife and they also offer an insight into the fears, uncertainties, and beliefs in contemporary society.

Mgr. Adéla Adámková (*1996) je doktorandkou oboru Etnologie a kulturní antropologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Věnuje se výzkumu tradičního a současného slovesného folkloru na území České republiky.